

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ПІДПІЛЬНОЇ ОСВІТИ В ПОЛЬЩІ У ПЕРІОД ОКУПАЦІЇ (1939-1944 рр.)

У статті йдеться про причини, передумови та процес структурного становлення системи вищої підпільної освіти в окупованій Польщі в період 1939-1944 рр. Автор аналізує діяльність конспіративних вищих навчальних закладів різного типу з навчання польської молоді.

Ключові слова: підпільна вища освіта, окупація, конспіративні заклади освіти.

Статья рассматривает причины, обстоятельства и процесс структурного формирования системы высшего подпольного образования в оккупированной Польше в период 1939-1944 гг. Автор анализирует деятельность подпольных высших учебных заведений разного уровня, целью которых было обучение польской молодежи.

Ключевые слова: подпольное высшее образование, оккупация, конспиративные образовательные заведения.

The article deals with high secret education in occupied Poland (1939-1944). The author analyses its reasons, conditions and the process of its structural formation. The activity of different secret high educational institutions are reviewed, the aim of which was to teach polish youth.

Key words: high secret education, occupation, secret educational institutions.

Інтеграція України в Європейський Союз, добросусідські, партнерські відносини з Польщею створюють об'єктивні умови для якісного покращення культурних, освітніх та наукових зв'язків між двома країнами. Особливо цікавою, на нашу думку, є вивчення та дослідження комплексу питань, пов'язаних зі становленням системи підпільної освіти в окупованій Польщі в період Другої світової війни.

Аналіз педагогічної та історичної літератури свідчить, що проблема підпільної освіти в Польщі в період окупації привертає увагу як польських, так і вітчизняних дослідників. Найбільш ґрунтовні дослідження зроблені А. Василюк, В. Гарбовською Н. Друцькою, В. Коваленком С. Міхальським, П. Матусяком, Б. Осмольською, М. Поллаком та іншими вченими. Зазначені науковці досліджували стан системи підпільної освіти, її регіональні особливості в окупованій країні. Однак ряду питань, зокрема становленню вищої конспіративної освіти було приділено недостатньо уваги.

Актуальність даної теми визначається необхідністю об'єктивного аналізу організаційної розбудови системи вищої підпільної освіти в окупованій Польщі 1939-1944 рр. Зазначимо, що у даній роботі поняття конспіративна, таємна та підпільна освіта вживаються у синонімічному значенні.

Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу літературних джерел, наукового доробку вітчизняних та зарубіжних вчених висвітлити становлення

підпільної вищої освіти у Польщі в період 1939-1944 рр.

Друга світова війна та окупація Польщі призвели до руйнування її державності, а окупаційний режим розпочав розгорнутий наступ на польську культуру, освіту та науку. На початковому етапі окупації країни фашистський режим розпочав фізичне знищення польської інтелігенції, а також ліквідував усі вищі та середні навчальні заклади. Єдиними діючими осередками освіти були комерційні та ремісничі училища, однак в них було заборонено викладання гуманітарних наук. Не дивлячись на досить складні умови, на теренах окупованих земель розгортається широкомасштабний Рух Опору, складовою частиною якого стали не лише військові, а й освітні конспіративні організації, що ініціювали розвиток підпільної системи освіти. Загалом протягом усього періоду окупації підпільна освіта розвивалась досить активно. Про це переконливо свідчать статистичні дані. Так, за підрахунками польських науковців у підпільних гімназіях навчалось 90 тис. осіб, у ліцеях – 26 тис. молоді, до вузів вступило – 7 тис. студентів, було видано близько 77 тис. свідоцтв про отримання середньої освіти та близько 34 тис. дипломів про вищу освіту. Налагодження системи освіти в такому обсязі стало доказом загального опору всього польського суспільства [1, с. 142].

В листопаді 1939 р. окупаційна влада прискорила закриття середніх та вищих закладів освіти, що було поштовхом терміново розпочати таємне навчання молоді. Важливим моментом у становленні вищої підпільної освіти стала координація дій для її якісного та ефективного впровадження. Так, наприкінці 1941 р. керівництво підпільними вузами і науковою роботою по всій країні обійняв професор С. Пеньковський, вчений світового рівня, ректор Варшавського Університету. Під його керівництвом була об'єднана діяльність у сфері підпільного навчання у вищих школах та сприяння розвитку наукової роботи, а також суспільної опіки над науковими працівниками [2, с. 28]. Під час керівництва С. Пеньковського розширилася мережа підпільних вищих навчальних закладів і почала відроджуватися наукова робота. Процент зростання кількості студентів у 1942-1944 рр. обумовлено розвитком мережі підпільних загальноосвітніх шкіл, але, безсумнівно, на зазначений процес вплинув прихід до підпільних шкіл значної кількості наукових працівників, у чому була велика заслуга саме С. Пеньковського.

У Варшаві підпільну діяльність здійснював Варшавський Університет. Найбільше студентів (близько 1 тис.) мав юридичний факультет під керівництвом Я. Рафача та Р. Рубанського; медичний, де викладали відомі професори Ф. Чубальський, К. Опочинський, В. Аджикевич. Згідно з розвідкою Ф. Мантеуфа, на початку окупації Варшавський Університет зосереджував 387 слухачів, а наприкінці окупації – 2176; з цього числа в 1944 р. вивчало теологію 100, юриспруденцію – 600, медичні науки – 445, гуманітарні науки – 410, фізико-математичні науки – 306 і фармацевтику – 215 осіб [5, с. 301].

Із Варшавським Університетом була легально пов'язана Вища школа Я. Заорського, через яку пройшло понад 1900 студентів. Професор Р. Баранський зазначає, що у Варшавському Університеті, Університеті Західних Земель і у вузі Я. Заорського вивчало медицину під час війни понад 3000 студентів, працювало близько 300 професорів, доцентів, асистентів, лаборантів та інших працівників освіти [6, с.88].

Другим найбільшим осередком підпільної освіти у Варшаві був Політехнічний

Варшавський Університет. Існування прикладної освіти полегшувало легально-існуючі, за згодою окупантів, професійні школи, які діяли за програмою ліцеїв. До них відносились: електротехнічна, під керівництвом професора Р. Трехінського; металознавчо-обробна під керівництвом К. Єржевського; сухопутного і водного будівництва на чолі з Е. Вархоловським.

Із весни 1941 р. в будівлі Політехнічного Варшавського Університету почала працювати Вища Технічна Школа, фактичним керівником якої був ректор В. Древновський. Зосереджувала вона 1500 студентів. Загалом, у всіх чотирьох професійних школах навчалось близько 3000 осіб. Зазначимо, що ці школи мали дворічну програму. За період окупації було видано 186 дипломів завершення Політехнічного Варшавського Університету, 18 – вчених ступенів доктора і 14 – захисту дисертацій [5, с. 418].

Таємно діюча Головна Школа Сільського Господарства користувалася приватними послугами шкіл, дозволених окупаційною владою: Аграрного Ліцею, Рибальського Ліцею і Школи Присадибного господарства. Професори цих шкіл – С. Турчинович, М. Корчевський, Ф. Стафф доклали великих зусиль у галузі розвитку підпільної аграрної освіти. Наприкінці окупації в ній навчалось 160 студентів, видала вона 27 докторських дипломів.

У Головній Торговій Школі фундамент підпільної освіти закладав професор Б. Міклашевський. Також Р. Светоховський, емісар уряду В. Сікорського, надав Торговій Школі особливі квоти для навчання молодих спеціалістів. Згідно із даними Ч. Вицеха, на 1943 р. у навчальному закладі діяло 7 колективів, що охоплювали 75 студентів, проте наприкінці окупації, безсумнівно, це число було значно більшим.

Від жовтня 1940 р. у Варшаві розпочав роботу Підпільний (Таємний) Університет Західних Земель, утворений за ініціативою депортованих до Варшави професорів Познанського Університету. Велику роль у його організації та діяльності зіграли професори: Ю. Рафач, Л. Биковський, Р. Поллак, В. Коваленко, а також священник М. Родд. Першого року Університет налічував 49 студентів, але під час окупації широко розгорнув свою діяльність. Загалом під час війни, згідно з В. Коваленком, у ньому навчалось 2181 студентів, у тому числі 1747 у Варшаві і 434 у провінції, зосереджував він 295 наукових працівників. На гуманітарному відділі навчалось 189 студентів, юридичному – 580, фармацевтичному – 215, лікарському – 610, економічному – 50, математично-природничому – 10, аграрно-лісовому – 13, теологічному – 20, у Морському Інституті – 60 студентів. Деякі види навчання проводилися спільно з Варшавським Університетом [4, с. 182].

У Кракові, з уваги на велику кількість німців, які працювали в так званому уряді Генеральної Губернії, що здійснював справу знищення науки і польської культури, діяльність у сфері підпільної вищої освіти була особливо складною. Упродовж перших двох років окупації професори зосередилися перш за все на науковій роботі. Ягеллонський Університет розгорнув підпільне навчання лише в 1942 р. Наприкінці окупації таємно вчилось 800 студентів, яких навчали 136 викладачів. Великі заслуги в таємній науковій і дидактичній роботі мав професор В. Шаффер. У ході університетських чи політехнічних курсів відбувалися академічні навчання, присвячені спеціальним питанням. Із галузі економіки, технічних наук, соціології, філософії, історії, політики і т.д. слухачами були особи із закінченою вищою освітою

або найбільш ерудовані студенти.

Одним із актуальних моментів у становленні підпільної освіти стало відродження наукової діяльності. Здійснювати наукову роботу під час окупації було надзвичайно важко, оскільки відбувалася вона в умовах насильства і терору, без доступу до майстерень, лабораторій, бібліотек і архівів, а також в ізоляції від наукових середовищ, як державних, так і закордонних. Однак було вирішено сконцентрувати зусилля на написанні академічних підручників, монографічних і спеціальних розробок, а також інших досліджень, потрібних у нових, повоєнних умовах. Прагнення до кращого забезпечення вищої освіти за допомогою підручників поєднувалося з намірами поліпшення якості і продуктивності роботи навчальних закладів. У зв'язку з цим у другий період окупації збільшуються дотації Департаменту освіти і культури на підтримку наукової роботи. Перед загрозою знищення гітлерівською окупаційною владою національних надбань науки та культури навіть польські соціальні та економічні інституції надавали благодійні внески на фінансування підпільної роботи наукових працівників, щоб забезпечити їм виживання і здійснення наукових досліджень.

Відмітимо, що результати дослідної роботи наприкінці окупації були вагомими. Згідно зі звітом керівництва відділу науки і шкільної вищої справи Департаменту, в 1943 р. було розроблено 100 підручників і наукових спеціальних праць, але наприкінці окупації було вже розроблено 470 позицій. У другій половині окупації особлива увага приділялася розробкам в області техніки, аграрної справи, медицини і права. Маємо порівняльне співставлення підготовлених розробок згідно з напрямками наукових дисциплін, при цьому перше число стосується напрацювань наприкінці окупації, друге, в дужках, відноситься до 1942 р. Отже, в області математики, фізики і хімії було 89 (26) робіт, природничого циклу – 15 (2), біології – 42 (20), гуманітарних наук – 188 (26), медицини – 23 (5), технічних наук – 52, аграрної справи – 27, права – 17, різних наук – 15. Якщо йдеться про участь окремих територій, то з Варшави були представлені 282 роботи разом з роботами познанського середовища, з Кракова – 150, з Львова – 2, з Вільнюса – 10. Проте наведені дані не обіймають повної наукової роботи під час окупації, тому що, напевно, не всі позиції були зареєстровані [3, с. 121].

Отже, підсумовуючи, зазначимо, що проблема становлення та розвитку системи вищої підпільної освіти у Польщі в період 1939-1944 рр. була однією з найбільш актуальних у процесі організації конспіративної освіти вцілому. Наявність підпільної вищої освіти робила можливим здійснення не лише збройного, але й інтелектуального опору культурній та ідеологічній експансії окупаційного режиму. Саме завдяки цьому вдалось забезпечити неперервність процесу навчання та швидку відбудову системи вищої освіти у повоєнній Польщі.

Література:

1. Носкова А. Подпольное обучение в Польше в годы гитлеровской оккупации / А. Носкова // В. кн. Словяно-германские культурные связи. – М.: Наука, 1969. – С. 141 – 150.

2. Banaszek E. Działalność terenowych struktur Związku Nauczycielstwa Polskiego/ 30

E. Banaszek // Analiza problemu na przykładzie Oddziału ZNP w Wołominie, Oddział ZNP – Wołomin, 2007. – S. 28 – 33.

3. Humięcki H. Tajne nauczanie w powiecie mławskim w okresie 1939 do 1945// Przegląd Historyczno-Oświatowy. – N. 5. – 1959. – S. 93 – 130.

4. Kowalenko W. Tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich 1940 – 1945/ W. Kowalenko. – Poznan: Instytut Zachodni, 1961. – 264 s.

5. Manteuffel T. Uniwersytet Warszawski w latach wojny i okupacji. Kronika 1939/40-1944/45/ T. Manteuffel. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1948. – T. 1. – 804 s.

6. Wycech C. Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939-1944 / C. Wycech. – Warszawa: „Nasza Księgarnia”, 1964. – 285 s.